

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ  
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ**

**TÜRKOLOGİYA KAFEDRASI**

**Bakalavr hazırlığı üçün**

**TÜRK DİLLƏRİNİN  
MÜQAYİSƏLİ QRAMMATİKASI**

**fənnindən**

**P R O Q R A M**

**Bakı – 2013**

**Tərtib edən:** *filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*  
**Gülnarə Fəxrəddin qızı Əliyeva**

**Elmi redaktor:** *AMEA-nın müxbir üzvü,*  
*filologiya elmləri doktoru, professor*  
**Kamal Mehdi oğlu Abdullayev**

**Rəyçilər:** *filologiya elmləri doktoru*  
**Məhəbbət Mirzəxan qızı Mirzəliyeva**

*filologiya elmləri doktoru*  
**Roza Hüseyn qızı Eyvazova**

*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*  
**Dürdanə Tofiq qızı Əliyeva**

*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*  
**Şəkər Əbdülkərim qızı Orucova**

## **1. Kurs haqqında ümumi məlumat**

### **«TÜRK DİLLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ QRAMMATİKASI» FƏNNİNƏ DAİR İZAHAT**

“Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası” fənni filologiya fakültəsinin bakalavr pilləsində tədris olunur. Bunun üçün 60 saat vaxt (30 saat mühazirə, 30 saat məşğələ) ayrılır.

Eyni bir Türkcədən törəyən müasir türk dilləri uzun tarixi bir inkişaf yolu keçmişdir. Müasir türk dilləri qədim dil xüsusiyyətlərini qorumaqla bərabər, bir sıra yeni fonetik, leksik, qrammatik özəlliklər əldə etmişlər. Bu baxımdan “Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası” kursu xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

“Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası” fənni türk dillərinin ayrı-ayrı qruplar üzrə fonetik tərkibini, müasir aspektdə kəmiyyət və keyfiyyət dəyişmələrini, səs əvəzlənmələrinin müxtəlifliyini və rəngarəngliyini, leksik cəhətdən türk dillərinin zənginliyini və bununla yanaşı, türk dillərinin lüğət tərkibində baş vermiş dəyişiklikləri, türk dillərində nitq hissələri problemini, onların ənənəvi bölgüsü məsələsini araşdırır, oğuz, qıpçaq, bulqar, qarluq, uyğur-oğuz qrupları üzrə dillərin morfoloji və sintaktik quruluşundan bəhs edir.

Fonetika və leksika bölmələrinin “Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası” proqramına daxil edilməsi şərti xarakter daşıyır. Türk dillərinin fonetikasi və leksikasını tədris edən xüsusi kurs olmadığından, bu bölmələrin də burada öyrənilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

## **2. Kursun məqsədləri. Tələbələrin əldə edəcəyi bilik və bacarıqlar**

Fənnin tədrisində məqsəd türk dillərinin müasir dil vəziyyətini, onun fonetik, leksik, morfoloji və sintaktik quruluşunu,

müasir türk dillərinin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini müqayisəli şəkildə əhatə edə bilmək və tələbələrə bu bilikləri ətraflı öyrədə bilməkdir. Kursun tədrisində türk dillərinin sinxron planda araşdırılmasına geniş yer verilsə də, yeri gəldikcə müəyyən məqamlarda diaxron planda da müqayisələr öz əksini tapmışdır.

“Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası” kursunun tədrisi tələbələrdə aşağıda sadalanan bilik və bacarıqların formalaşmasına imkan yaradacaq:

1. Tədris prosesində tələbələr mövcud materiallar və vəsaitlər əsasında türk dillərinin fonetik, leksik, qrammatik quruluşları ilə tanış olacaqlar.

2. Tələbələr bu dillərin oxşar və fərqli dil xüsusiyyətləri haqqında əsaslı biliklər əldə edəcəklər ki, bu da onlarda türk dilləri haqqında dolğun fikir formalaşdıracaqdır.

3. Bu fənnin tədrisində tələbələrə tarixi-müqayisəli, tarixi-tutuşdurma metodlarından istifadə olunmaqla ayrı-ayrı qruplar üzrə türk dillərinin ümumi cəhətləri ilə yanaşı, hər bir türk dilinin özünəməxsus xüsusiyyətləri haqqında da biliklər veriləcəkdir.

4. Bu fənnin tədrisi tələbələrdə müstəqil mənbələrlə və ədəbiyyatlarla işləmək, diskussiyalar aparmaq, türk dilləri ilə bağlı müstəqil fikirlərini söyləmək bacarıqlarının formalaşmasına kömək edəcəkdir.

5. Öyrənilən kurs tələbələrin gələcək peşə fəaliyyətləri üçün zəruri olan nəzəri və praktik biliklərinin zənginləşməsinə yardımçı olacaqdır.

### **3. Kursun mənimsənilməsi üçün qoyulan tələblər**

Tələbə kursu tam mənimsəmək üçün aşağıdakı tələbləri yerinə yetirə bilməlidir:

• Aşağıda göstərilən mövzular üzrə Azərbaycan, rus, türk və digər türk dillərində (yaxud bu dillərin birində) olan mövcud ədəbiyyatla, habelə internet materialları ilə müstəqil işləməyi bacarmalı;

- Kursu tədris edən müəllimin mühazirələrini tənqidi təhlil etməyi və əldə etdiyi bilikləri verilmiş ədəbiyyatları öyrənməklə inkişaf etdirməyi bacarmalı;

- Tələbə tədris prosesinə ciddi yanaşmalı, intizamlı olmalı, fənnə ayrılmış saatların ən azı 2/3-də iştirak etməlidir;

- Tələbələr seminar məşğələlərində fəallıq göstərməli və müzakirə edilən problemlərə yaradıcılıqla yanaşmağı bacarmalıdır.

#### **4. Tədris metodu**

Kursun tədrisi üçün 60 saat ayrılmışdır. Aktiv mühazirələrdə tədris olunan mövzunu təşkil edən problemlər qoyulur, onlar müxtəlif tərəflərdən xarakterizə olunur, problemlərin həlli yolları araşdırılır, tələbələrin bununla bağlı mühazirələri və müvafiq qiymətləndirmələri diskurs edilir.

Konkret olaraq tədris zamanı aşağıdakı metodlardan istifadə ediləcəkdir:

- a) İnteraktiv;
- b) Şərh;
- c) Təhlil;
- d) Müqayisə;
- e) Tənqid;
- f) Ümumiləşdirmə və s.

#### **5. Tələbələrin biliyinin qiymətləndirilməsi**

Tələbələrin biliyi aşağıdakı meyarlar əsasında müəyyənləşdirilir:

1. Davamiyyət – 10 bal.
2. Tədris prosesində aktiv iştirak – 30 bal.
3. Müstəqil iş – 10 bal.
4. İmtahan – 50 bal.

**6. Fənnin tədrisinə ayrılan saatların mövzular üzrə  
paylanması**

№	Mövzular	Cəmi	O cümlədən	
			Mühazirə	Seminar məşğələsi
1	Müasir türk dillərinin fonetik sisteminə ümumi baxış	4 saat	2 saat	2 saat
2	Türk dillərinin vokal sistemi	4 saat	2 saat	2 saat
3	Türk dillərinin konsonant sistemi	4 saat	2 saat	2 saat
4	Türk dillərində ahəng qanunu və fonetik hadisələr	4 saat	2 saat	2 saat
5	Türk dillərinin müqayisəli leksikası	4 saat	2 saat	2 saat
6	Türk dillərinin müqayisəli morfoloqiyası. Türkoloji dilçilikdə nitq hissələrinin təsnifi prinsipi	4 saat	2 saat	2 saat
7	Türksistemli dillərdə isim	4 saat	2 saat	2 saat
8	Türkologiyada ismin qrammatik kateqoriyaları məsələsinin qoyuluşu	4 saat	2 saat	2 saat
9	Türk dillərində sifət, say, əvəzlik əsas nitq hissəsi kimi	4 saat	2 saat	2 saat
10	Türk dillərinin lüğət tərkibində fellərin yeri və rolu	4 saat	2 saat	2 saat
11	Türkoloji dilçilikdə felin kateqoriyaları	4 saat	2 saat	2 saat
12	Türk dillərində zərf və köməkçi nitq hissələri	4 saat	2 saat	2 saat
13	Türk dillərində sadə cümlə sintaksisi	4 saat	2 saat	2 saat
14	Türk dillərində mürəkkəb	4 saat	2 saat	2 saat

	cümlə sintaksisi			
15	Türkoloji dilçilikdə mürəkkəb sintaktik bütövlər	4 saat	2 saat	2 saat
		60 saat	30 saat	30 saat

## 7. Mövzuların məzmunu

### GİRİŞ

#### TÜRK DİLLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ FONETİKASI

Türk dillərinin fonetik quruluşunun müqayisəli şəkildə tədqiqi.

Türk dillərində fonemlər sistemi.

**Türk dillərinin vokal sistemi.** Türk vokalizminin tarixi inkişafı. Saitlər sistemində özünü göstərən dəyişikliklər. Sait tərkibinin müəyyənləşməsində türkoloqların mübahisəli fikirləri. Yeni saitlərin yaranması məsələsi. Ulu türk dilində qapalı [e] saitinin olub-olmaması fikri. Qalın və incə, dodaqlanan və dodaqlanmayan, açıq və qapalı saitlər.

Türk dillərində saitlər sistemində kəmiyyət əlamətləri. İlkın uzanma və sonrakı uzanma məsələsi. Türk dillərinin əksəriyyətində uzun saitlərin itməsi hadisəsi. İlkın uzanmanın daha çox yacut və türkmən dillərində, Azərbaycan dilinin Xalac dialektində müşahidəsi. Ərəb-fars dillərindən alınmış sözlərdə özünü göstərən sait uzanmaları. Sonrakı uzanma hadisəsinin, adətən, alınma sözlərdə müşahidəsi.

Müasir türk dillərində saitlərin sözün əvvəlində, ortasında və sonunda işlənməsi. Ancaq ilk hecada müşahidə olunan saitlər. Saitlərin bir-birini əvəz etməsi halları.

A saitinin müasir özbək, türk, çuvaş, tatar və başqırd dillərində spesifik əlamətləri. A saitinin dodaqlanması. Xalis qısa ə saitinin yalnız Azərbaycan və uyğur dillərində mühafizəsi. E

saitinin tatar və çuvaş dillərində müşahidə olunmaması. Türk dillərində *ɪ* saitinin söz əvvəlində mövqeyi.

**Türk dillərinin konsonant sistemi.** Müasir türk dillərində samitlər sisteminin tərkibinin müəyyənlişməsi. Kar və cingiltili samitlər. Ulu türk samitləri və onların işlənməsində baş verən dəyişikliklər. Türk dillərində sonradan meydana çıxan samitlər. Sonor samitlər. Türk dillərində kar və cingiltili samitlərin anlautda, inlautda, auslautda işlənmə mövqeləri.

Türk dillərində protetik samitlər. Yakut dilində konsonant sisteminin kökündən dəyişməsi. Ulu türkcədə *ç* samitinin yeganə affrikat olması.

Sağır nun samiti və onun müasir türk dillərində işlənmə tezliyi. Əksər türk dillərində *ğ* foneminin xüsusi işarəsinin olmaması. Söz əvvəlində *ğ* samitinin işlənmə halları. Alınma sözlərdəki samitlər və onların türk dillərində işlənmə mövqeləri.

Türk dillərində samitlərin qoşalaşması. Çuvaş dilində geminatların daha çox müşahidə olunması.

**Türk dillərində Ahəng qanunu.** Saitlərin ahəngi. Dodaq və damaq ahəngi. Ahəng qanununun pozulma halları. Müasir türk dillərində qədim damaq ahənginin mühafizəsi. Özbək dilində sinharmoniya, damaq ahənginin bir qayda olaraq gözlənilməməsi. Müasir türk dillərində dodaq ahənginin məhdudluğu. Yakut və qırğız dillərində dodaq ahənginin qüvvətli şəkildə özünü göstərməsi.

Samitlərin ahəngi. Türk dillərində kar samitlərin cingiltiriləşməsi hadisəsi.

**Türk dillərində fonetik hadisələr.** Türk dillərində assimilyasiya (uyuşma), dissimilyasiya (səs fərqlənməsi), proteza (səs artımı), eliziya (səs düşümü), metateza (səs yerdəyişməsi) hadisələri.

**Türk dillərində vurğu.** Türk mənşəli sözlərdə vurğunun mövqeyi. Ulu türkcədə güc vurğusu. Müasir türk dilləri və ulu türkcənin müqayisəsində vurğu yerinin müxtəlif olması. Sonradan türk dillərində vurğunun ilk hecadan sonuncu hecaya yerdəyişməsi.



Türk dillərində vurğu qəbul etməyən şəkilçilər. Alınma sözlərdə vurğunun yeri. Türk dillərində məntiqi vurğu.

**Türk dillərində heca.** Xalis türk mənşəli sözlərdə altı-səkkiz heca tipinin fərqləndirilməsi. Hecaların tipləri. Türk dillərində daha çox müşahidə olunan heca tipləri. Türk dillərində açıq və qapalı, örtülü və örtüsüz heca növləri. Saf və qovuşuq hecalar.

## **TÜRK DİLLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ LEKSİKASI**

Türk dillərinin leksik tərkibində fonetik quruluşa nisbətən daha çox fərqlənmələrin və dəyişikliyin olması və bu dəyişkənliyin səbəbləri. Türk dillərinin leksik tərkibinin 2 cəhətdən nəzərdən keçirilməsi: 1. Orxon-Yenisey və Talas abidələri əsasında qədim türk dili leksikası; 2. Müasir türk dillərinin leksik tərkibi.

Müasir türk dillərinin türk mənşəli leksikası. Lüğət tərkibindəki bəzi sözlərin müxtəlif türk dillərində müxtəlif mənalarda işlənməsi, mənə dəyişikliyinə uğraması. Arxaik sözlərin müasir türk dillərində işlənmə mövqeyi və onların türk dillərinin dialekt və şivələrində izləri.

Türk dillərinin lüğət tərkibində özünü göstərən alınma sözlər təbəqəsi. Lüğət tərkibinin təşəkkül tapmasında monqol, Çin, sanskrit, fars, ərəb, rus və Avropa dillərindən alınmış sözlərin rolu. Monqol dil elementləri və türkologiyada buna ikili münasibət. Qərbi və Şərqi hun qrupu dillərində alınma sözlərin mahiyyəti.

XX əsr müasir türk dillərinin leksik tərkibinin müəyyənləşməsi. Xalis türk mənşəli sözlər.

a) *Ad bildirən sözlər*

Qohumluq münasibəti bildirən sözlər

Bitki adlarını bildirən sözlər

Heyvan adlarını bildirən sözlər

İl, ay və gün adlarını bildirən sözlər

b) *Əlamət və keyfiyyət bildirən sözlər*

c) *Hərəkət bildirən sözlər.*

Müasir Türkiyə türkcəsində XX əsrdə aparılan özləşmə siyasəti. Əksər alınma sözlərin qədim türk sözləri ilə əvəz olunması, eyni zamanda türkcənin daxili imkanları hesabına zənginləşməsi.

Türk dillərinin leksik cəhətdən müqayisəsi zamanı meydana çıxan semantik xüsusiyyətlər.

Türk dillərində cins kateqoriyasının olmamasına rəğmən bu dillərdə ancaq bioloji cins anlayışının ifadəsi. Türk dillərinin leksik tərkibində heç bir morfoloji əlamət olmadan da öz daxili məzmunlarında cins anlayışı olan sözlərdən bəhs edilməsi.

## **TÜRK DİLLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ MORFOLOGİYASI**

Türk dillərində sözün morfoloji quruluşu. Türk dillərində sözün tərkibi. Kök və şəkilçi. Türkologiyada morfem anlayışı. Aqlütinativlik və ya iltisafilik. Aqlütinativ formaların struktur cəhətdən fərqləndirilməsi.

Türk dillərində morfologiyanın tədqiqat obyektinə və vəzifəsi.

Türk dillərində nitq hissələrinin təsnifi prinsipləri. Nitq hissələrini şərtləndirən əsas meyarlar. Leksik-semantik, morfoloji, sintaktik meyarlar.

Türk dillərində nitq hissələrinin ənənəvi bölgüsü. Əsas nitq hissələri. Köməkçi nitq hissələri. Onların bənzər və fərqli xüsusiyyətləri.

**İsim.** İsimləri digər nitq hissələrindən fərqləndirən spesifik əlamətlər. Türk sistemli dillərdə isimlərin semantik məna qrupları. Türk dillərində başqa nitq hissələrinin substantivləşməsi (isimləşməsi) prosesi.

İsmin quruluşca növləri:

Sadə isimlər.

Düzəltmə isimlər. İsimlərdə söz yaradıcılığı prosesi. Morfoloji yolla sözyaratma prosesi. Adlardan isim əmələ gətirən şəkilçilər. Fəllərdən düzələn isimlər, isim düzəldən şəkilçilər. Sintaktik yolla sözyaratma prosesi.

Mürəkkəb isimlər. Türkologiyada mürəkkəb isim məsələsi, bu bərdə mövcud olan fikir müxtəlifliyi.

Qrammatik kateqoriyalar.

**Kəmiyyət kateqoriyası.** Kəmiyyət kateqoriyası ümumi qrammatik kateqoriya kimi. Onun əsas morfoloji göstəricisi. *-lar* şəkilçisinin müasir türk dillərində fonetik variantlılığı. Bütün türk dillərində müştərək olan *-lar* şəkilçisinin yalnız çuvaş dilində *-sem* şəkilçisi ilə ifadəsi və bunun səbəbi. Kəmiyyət anlayışının leksik, morfoloji, sintaktik üsulla ifadəsi.

**Mənsubiyyət kateqoriyası.** Türk dillərində mənsubiyyət kateqoriyası ümumi qrammatik kateqoriya kimi. Mənsubiyyət şəkilçiləri. Mənsubiyyət şəkilçilərinin fonetik variantlılığı. Müasir türk dillərində mənsubiyyət anlayışının meydanaçixma yolları. Mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş isimlərin hallanması zamanı özünü göstərən dəyişikliklər. II şəxs tək və cəm mənsubiyyət şəkilçilərinin əksər türk dillərində sağır nun (η) ilə meydana çıxması. Qıpçaq qrupu türk dillərində mənsubiyyət kateqoriyası şəkilçisinin ifadəsində dodaq ahənginin qorunmaması və mənsubiyyət şəkilçisinin iki variantda ifadəsi. Mənsubiyyət kateqoriyasının məna xüsusiyyətləri. Türk dillərində mənsubiyyət kateqoriyasında mövcud olan termin müxtəlifliyi.

**Hal kateqoriyası.** Türk dillərinin hal sisteminin inkişaf tarixi. Hal sistemi ilə bağlı məsələlər. Halların inkişafı. Halların müasir türk dillərində sayı və müxtəlif terminlərlə adlandırılması. Termin müxtəlifliyinin səbəbi. Mənasına və sintaktik vəzifəsinə görə ismin halları. Qrammatik və məkani-qrammatik hallar. Halların funksional əvəzlənməsi. Ayrı-ayrı halların əsas məzmunu və qrammatik göstəriciləri. Tam və reduksiya olunmuş hal şəkilçiləri.

**Adlıq hal.** Adlıq halın subyekt hal kimi səciyyəlandırılması.

**Yiyəlik hal.** Yiyəlik halın tam və reduksiya olunmuş formaları. Hər iki formanın yalnız oğuz qrupu türk dillərində işlənməsi. Əksər türk dillərində yalnız tam formanın müşahidəsi. Altay, noqay, qaraqalpaq, xakas dillərində şəkilçinin yalnız dodaqlanmayan variantlarının işlənməsi. Müasir qumuq və qaraçay-

balkar dillərində yiyəlik və təsirlik hal şəkilçilərinin sinonimliyi və onların cümlədə fərqləndirilməsi. Qarluq qrupu türk dillərində ahəng qanununun zəifləməsinin nəticəsi olaraq yiyəlik halın *-nın* şəklində rastlanması. Yakut dilində yiyəlik halın olmaması və səbəbi.

**Yönlük hal.** Oğuz qrupu türk dillərində yönlük halda cingiltiriləşmə. Qıpçaq və qarluq qrupu türk dillərində yönlük halın *-qa, -kə, -ğə, -gə* şəklində ifadəsi. Türk dillərində *-ra, -rə, -ça, -çə, -n* şəkilçili yönlük hal.

**Təsirlik hal.** Təsirlik halda müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik. Türk dillərində təsirlik hal şəkilçisinin *-l, -ni, -yl, -ti, -di* variantlarında rastlanması. Təsirlik halla yiyəlik hal formalarının bir-birini əvəz etməsi halları.

**Yerlik hal.** Yerlik hal şəkilçiləri və türk dillərində onun fonetik variantlılığı. Yerlik halın ifadə etdiyi vəzifələr. Müasir türk dillərinin əksəriyyətində yerlik halın “orun” sözü ilə ifadəsi. Müasir türk dillərindən yalnız yakut dilində yerlik halın olmaması.

**Çıxışlıq hal.** Türk dillərində çıxışlıq halın morfoloji əlamətləri. Uyğur dilində çıxışlıq halda qədim *-dın, -tin* şəkilçisinin qorunub saxlanması.

**Sifət.** Sifətin leksik-semantik, morfoloji əlamətləri və sintaktik xüsusiyyətləri. Türkoloji ədəbiyyatda sifətin müxtəlif sözlərlə adlandırılması. Sifətin quruluşca növləri: a) sadə sifətlər; b) düzəltmə sifətlər. Sifətlərdə söz yaradıcılığı: 1. adlardan sifət əmələ gətirən şəkilçilər; 2. fellərdən sifət əmələ gətirən şəkilçilər. Türk dillərinin ayrı-ayrı qrupları üzrə məhsuldar və qeyri-məhsuldar sifət düzəldən şəkilçilər. Alınma sifətlər. Ərəb, fars, monqol, rus dili və Avropa dillərindən türk dillərinə keçən alınma sifətlər və alınma sifət düzəldən şəkilçilər; c) mürəkkəb sifətlər. Müxtəlif türk dillərində mürəkkəb sifətlərin müxtəlif əmələgəlmə yolları. Sifətin substantivləşməsi. Sifətin adverbiallaşması.

Sifətin dərəcələri. Adi, müqayisə, üstünlük, kiçiltmə (qıpçaq və qarluq qrupu türk dillərində kiçiltmə dərəcəsinin spesifik

şəkilçilərlə meydana çıxması), çoxaltma dərəcələri. Sifətlərin intensiv forması.

**Say.** Türk dillərində işlənən saylar və onların saflığının mühafizəsi. Türk say sistemi və onun transformasiyası. Onluq, iyirmilik və qarışıq say sistemi. Sayların quruluşca növləri: sadə, düzəltmə və mürəkkəb saylar. Sayların etimologiyası məsələsi. Türk dillərində sayların mənə növləri: miqdar sayları, müəyyən və qeyri-müəyyən miqdar sayları, kəsr sayları, sıra sayları, bölgü sayları. Türk dillərində numerativ sözlər. Çuvaş dilində kəsr saylarının fərqli ifadəsi. Bəzi türk dillərində kəsr saylarının *-lik, -lik* şəkilçisi ilə formalaşması. Bəzi türk dillərində sayın xüsusi nitq hissəsi kimi fərqləndirilməməsi.

**Əvəzlik.** Türk dillərində bu nitq hissəsinin termin müxtəlifliyi məsələsi. Türkologiyada əvəzliliklərin quruluşca növləri məsələsi.

Türk dillərində əvəzliliklərin mənə qrupları.

1. **Şəxs əvəzlilikləri.** Şəxs əvəzliliklərinin kiçik fonetik müxtəlifliklə bütün türksistemli dillərdə uyğunluğu. Çuvaş və yakut dillərində şəxs əvəzliliklərinin fərqli ifadəsi.

Birinci şəxsin təkini ifadə edən ən qədim forma olan *ben, bən* formalarının yalnız türk və qaqauz dillərində mühafizəsi.

Türk dillərində şəxs əvəzliliklərinin hallanması.

2. **İşarə əvəzlilikləri.** Qədim formaların mühafizəsi və bütün türk dillərində işarə əvəzliliklərinin uyğun gəlməsi. İşarə əvəzliliklərinin müxtəlif şəkilçilər qəbul edərək müxtəlif mənə çalarlıqları əmələ gətirməsi. Türk dillərində “o” işarə əvəzliyi ilə III şəxs əvəzliyinin uyğun gəlməsi və onların fərqləndirilməsi. “Uşbu” işarə əvəzliyi və onun etimologiyası ilə bağlı fikirlər.

3. **Sual əvəzlilikləri.** Qıpçaq və qarluq qrupu türk dillərində sual əvəzliliklərinin oğuz qrupu türk dillərindən fərqli sual əvəzlilikləri ilə meydana çıxması.

4. **Təyini əvəzliliklər.** Bu əvəzliliklərin əksər türk dillərində topluluq əvəzlilikləri, təyini bölgülü əvəzliliklər kimi səciyyələndirilməsi. “Öz” və “kendi” təyini əvəzliliklərinin türk dillərində işlənmə mövqeləri.

5. **Qeyri-müəyyən əvəzlilər.** Qeyri-müəyyən əvəzlilərin əksəriyyətinin sual əvəzlilərindən əmələ gəlməsi.

**Fel.** Fel haqqında ümumi məlumat. Türk dillərinin lüğət tərkibində fellərin saflığının mühafizəsi. Felin leksik-semantik məna qrupları. Qıpçaq qrupu türk dillərində fellərin digər nitq hissələrini əvəz edə bilməsi məsələsi. Felin quruluşca növləri. Türk dillərinin lüğət tərkibində fellərin yeri və rolu.

Sadə fellər. Bəzi türk dillərində arxaikləşən fellərin digər türk dillərində sadə fellər kimi işləkliyi.

Düzəltmə fellər. Fellərdə söz yaradıcılığı prosesi: 1. morfoloji; 2. sintaktik; 3. analitik. Adlardan əmələ gələn düzəltmə fellər. Fellərdən əmələ gələn düzəltmə fellər. Təqlidi sözlərdən əmələ gələn düzəltmə fellər.

Mürəkkəb fellər. Türkologiyada mürəkkəb fel məsələsi. Tərkibi fellər. Türk dillərində mürəkkəb fellərin ifadə etdiyi məna çalarlıqları.

Felin perifrastik formaları. Türk dillərində yarımqıq fellər.

Felin qrammatik kateqoriyaları.

### **Felin təsirlilik və təsirsizlik kateqoriyası.**

Türk dillərində fellərin obyektə münasibətinə görə üç qrupa ayrılması. 1. Hər zaman təsirli olanlar, 2. Hər zaman təsirsiz olanlar, 3. Həm təsirli, həm təsirsiz olanlar. Təsirsiz fellərdən təsirli fellər yarıdan xüsusi morfoloji əlamətlər. Təsirli və təsirsiz fellərin türk dillərində müxtəlif terminlərlə adlandırılması.

**Felin inkarlıq kateqoriyası.** İnkarlıq kateqoriyası feli digər nitq hissələrindən fərqləndirən əlamətlərdən biri kimi. Türk dillərində inkarlığın yaranma üsulları: leksik yolla yaranan inkarlıq, morfoloji yolla yaranan inkarlıq, sintaktik yolla yaranan inkarlıq. -*ma*, -*me* inkar şəkilçisi və onun türk dillərində müxtəlif fonetik variantları. Çuvaş dilində -*ma*, -*me* inkar şəkilçisinin olmaması və inkarlığın -*an* şəkilçisi ilə meydana çıxması. Bəzi türk dillərində inkarlığın *deyil*, *yox* sözləri ilə ifadəsi. İnkarlıq anlayışının *nə*, *nə də* bağlayıcısı ilə yaranma yolları.

**Felin şəxs kateqoriyası.** Şəxs şəkilçilərinin müasir türk dillərində müxtəlif ifadə formaları. Qısa və tam formalı şəxs sonluqları. Şəxs əvəzliliklərinin şəxs şəkilçiləri yerində işlənməsi. Şəxs sonluqsuz işlənən fel formaları və bunun səbəbləri. Uyğur-oğuz qrupu türk dillərində bu xüsusiyyətin aparıcılığı.

**Felin növ kateqoriyası.** Felin məna növləri. Türk dillərində növ kateqoriyasının və məna növlərinin adlarının müxtəlif terminlərlə adlandırılması məsələsi. Məlum növ, məchul növ, qayıdış növ, qarşılıq-birgəlik növ, icbar növ. Onların ifadə vasitələri. *-il<sup>4</sup>*, *-in<sup>4</sup>*, *-n* məchul növ və qayıdış növ şəkilçilərinin eyniliyi və bütün türk dillərində mövcudluğu. *-il<sup>4</sup>*, *-in<sup>4</sup>*, *-n* şəkilçiləri türk dillərində məchul növ, qayıdış növ və feldən fel düzəldən omonim şəkilçi kimi. Qarşılıq növ şəkilçisinin türk dillərində sabitliyi. Felin məna növ şəkilçilərinin digər morfoloji funksiyalarda işlənməsi.

**Felin təsriflənən formaları.**

**Felin şəkil və ya forma kateqoriyası.**

**Əmr şəkli.** Xüsusi qrammatik göstəricisinin olmaması. Semantik-üslubi xüsusiyyətləri. Əmr şəklinin ifadəsində şəxs sonluqlarının rolu. Əmr şəklinin tarixi ifadə formasını (şəxs sonluqlarını) qoruyub saxlayan müasir türk dilləri. Müasir Azərbaycan dili üçün dialekt xüsusiyyəti hesab olunan ikinci şəxsin tək və cəmində istifadə olunan *-qınan*, *-ginən*, *-gil*, *-gilən* şəkilçisinin ədəbi dil səciyyəsi daşıyan türk dilləri.

**Xəbər şəkli.** Bu şəklın xüsusi morfoloji əlamətinin olmaması. Felin xəbər şəklının zaman və şəxsləri əhatə etməsi. Xəbər şəklının zaman və şəxs kateqoriyası ilə birlikdə səciyyələndirilməsi. Sadə və mürəkkəb formaları.

**Vacib şəkli.** Felin vacib şəklının türk dillərində müxtəlif morfoloji göstəricilərlə ifadəsi. Məna xüsusiyyətləri. *-malı*, *-məli* şəkilçisinin yalnız oğuz qrupu türk dillərində, çuvaş və Kırım tatarlarının dilində müşahidəsi. Vacib şəklının qaqauz, türkmən və çuvaş dillərində şəxs sonluqsuz işlənməsi. Türk dillərində vacib şəklının analitik forması. Analitik formanın qədimliyi və müasir

türk dillərində izləri. “*maq, mək + gərək*” formasının müasir türk, özbək, uyuğur, kırım-tatar, başqırd, qumuq, noqay, qaraqalpaq dillərində müşahidə olunması. Müasir Altay, xakas, tuva, qaraçay-balkar, başqırd, tatar dillərində vacib şəklinin “*ırğa + kerek (tiyiş)*” formasında özünü göstərməsi.

**Arzu şəkli.** Felin arzu şəklinin xüsusi morfoloji əlamətlərlə əmələ gəlməsi: *-a, -e, -ə, -ay, -ğay, -ğı, -ası, -sın* və s. Arzu şəklinin adatlarla birlikdə işlənməsi və bu xüsusiyyətin Azərbaycan dilində daha geniş yayılması. Türk, qazax, qırğız, uyuğur və s. dillərdə arzu şəklinin eyni zamanda sintaktik yolla meydana çıxması. Oğuz qrupu türk dilləri istisna olmaqla, digər türk dillərində arzu şəklinin *-ğay, -qay, -kay, -ay* şəkilçiləri ilə ifadə olunması.

**Lazım şəkli.** Morfoloji əlaməti. Məna xüsusiyyətləri. Bəzi türk dillərində *-ası, -əsi* şəkilçisi ilə əmələ gələn formaların hərəkət adları kimi səciyyələndirilməsi. Azərbaycan dili istisna olunmaqla, müasir türk dillərində lazım şəklinin müstəqil fel şəkli kimi fərqləndirilməməsi. Lazım şəklinin inkar formasının “*deyil*” sözü ilə əmələ gəlməsi.

**Şərt şəkli.** Morfoloji əlaməti. Məna xüsusiyyətləri. Üslubi özəlliklər. *-sa, -se* şəkilçisinin müasir türk dillərində sabitliyi. Başqırd, altay, xakas, tuva, yakut dillərində şəkilçinin fonetik variantları.

**Felin zaman kateqoriyası.** Felin zamanlarının tədqiqi tarixi.

**Keçmiş zaman.** Şühudi keçmiş zaman. Nəqli keçmiş zaman. Bu zaman formalarının türk dillərində termin müxtəlifliyi məsələsi. Onların qrammatik göstəriciləri. Şühudi keçmiş zamanın qrammatik əlaməti olan *-dı, -tı* şəkilçisinin müxtəlif fonetik variantları. Nəqli keçmiş zamanın morfoloji göstəriciləri olan *-mış* və *-qan* şəkilçilərinin türk dillərində mövqeyi. Türk dillərində *-ib* şəkilçili keçmiş zaman forması, şəkilçinin fonetik variantlılığı. *-ib* şəkilçisinin Azərbaycan dilində *-mış* şəkilçisi ilə sinonimliyi. Azərbaycan dilindən fərqli olaraq qazax, qırğız, qaraqalpaq, özbək, uyuğur, xakas dillərində *-ib* şəkilçisinin müstəqil zaman forması əmələ gətirməsi. Məna və qrammatik xüsusiyyətləri. Üslubi



məqamlar. Türk dillərində keçmiş zaman formalarının məna və üslubi cəhətdən oxşar və fərqli xüsusiyyətləri.

Salar dilində *-miş* və *-dı* şəkilçilərinin sinonimliyi və hər iki şəkilçinin şühudi keçmiş zamanı bildirməsi. Türk dillərində *-an*, *-en*; *-caŋ*, *-ceŋ*; *-cu*, *-cü*; *-atın*, *-etin*; *-çık*, *-çik*; *-çuk*, *-çük* şəkilçilərilə düzələn digər keçmiş zaman formaları və onların türk dillərində məhdudluğu.

Türk dillərində felin keçmiş zamanının mürəkkəb forması məsələsi.

**İndiki zaman.** Türk dilləri üçün müştərək və fərqli olan indiki zaman şəkilçiləri. Oğuz qrupu türk dillərinin hər birində indiki zaman formasının özünəməxsus şəkilçilərlə meydana gəlməsi. Qıpçaq, bulqar, uyğur-oğuz qrupu türk dillərində indiki zamanın *-a*, *-e*, *-y* şəkilçisi ilə ifadəsi. Türkmən, qazax, qırğız, altay, noqay, uyğur, xakas, tofalar və s. türk dillərində indiki zamanın analitik formaları. Məna və qrammatik xüsusiyyətləri. Üslubi xüsusiyyətləri. *-maqda*, *-məkdə* forması haqqında türkoloqların fərqli mövqeləri.

**Gələcək zaman.** Qəti gələcək zaman. *-acaq* şəkilçisinin qəti gələcək zamanın morfoloji göstəricisi kimi yalnız Azərbaycan, türk, türkmən, qaqauz, noqay, qumuq, özbək, başqırd, krım-tatar, qaraqalpaq, kazan-tatar, yakut dillərində özünü göstərməsi. Qeyri-qəti gələcək zaman. Müasir Azərbaycan dilində indiki zamanı ifadə edən *-ır* şəkilçisinin əksər türk dillərində qeyri-qəti gələcək zamanı ifadə etməsi. Gələcək zaman formalarının semantik-üslubi xüsusiyyətləri. Felin qeyri-qəti gələcək zamanının inkar formasının variantlılığı, müasir və tarixi müqayisəsi.

İndiki-gələcək zaman və geniş zaman anlayışları. Türkoloqların bu barədə fikir və mülahizələri.

*-arlık*, *-erlik*; *-ğyr*, *-qyr*, *-gyr*, *-kyr*; *-γγ*, *-qy*, *-yo*, *-go*, *-yu*, *-gu*; *-qadıq*, *-qediq*; *-qalak*, *-kalak*, *-qelek* kimi şəkilçilərin müxtəlif türk dillərində gələcək zamanı ifadə etməsi.

Türk dillərində şəxs sonluğu olan və şəxs sonluqsuz zaman formaları.

### **Felin təsriflənməyən formaları.**

**Məsdər.** Türk dillərində məsdər və hərəkət adları məsələsi. Əksər türk dillərində məsdərin əsas morfoloji göstəricisi olan -*maq/-mək* şəkilçisi və onun fonetik variantlılığı. Son samitinin düşmə halları. Məsdərin qıpçaq qrupu türk dillərində “-u” şəkilçisi ilə meydana çıxması. -*ırqa/-erqə* məsdər şəkilçisi və mövcud olduğu türk dilləri (tatar və s.). -*v*, -*uv*, -*ğalı*, -*ğanı*, -*as*, -*es*, -*ğu*, -*ku*, -*qu*, -*kü* şəkilçilərinin məsdər şəkilçisi kimi istifadəsi.

**Feli sifət.** Türkologiyada feli sifətin tədqiqi məsələsi. İfade vasitələri. Feli sifətin fellik xüsusiyyətləri. Feli sifətlərdə zaman anlayışı məsələsi. 1. -*qan*, -*kən*, -*mış*, -*dık* keçmiş zaman feli sifət şəkilçiləri, 2. -*ər*, -*an*, -*diqan*, -*uçu* indiki zaman feli sifət şəkilçiləri, 3. -*ar*, -*acaq*, -*ası*, -*malı* gələcək zaman feli sifət şəkilçiləri. Feli sifətin sifətlik xüsusiyyətləri. Feli sifət şəkilçilərinin omonimliyi.

**Feli bağlama.** Türkologiyada feli bağlamanın tədqiqi tarixi haqqında. Türk dilləri üçün müştərək olan feli bağlamalar. -*ib* şəkilçili feli bağlamalar. -*ip* qədim formanın türk, türkmən, qaqauz, qazax, uygur, tatar, başqırd dillərində qorunması. Şəkilçinin çuvaş dilində -*sa*, -*se*, yakut dilində -*an*, -*en*, -*on*, -*ön* şəkildə ifadəsi. -*a*, -*ə*, -*e*, -*y* şəkilçili feli bağlamalar. Şəkilçinin türk dillərində tək və qoşa şəkildə müşahidə olunması. Konkret müəyyən bir türk dili üçün səciyyəvi olan feli bağlama şəkilçiləri. Feli bağlamanın fellik xüsusiyyətləri. Feli bağlamanın zərflə ümumi cəhətləri.

**Zərf.** Türkologiyada zərf məsələsi: türkoloqların müxtəlif baxışları və fikirləri. Türk dillərində zərfin semantik, morfoloji və sintaktik xüsusiyyətlərinə görə digər nitq hissələrindən fərqləndirilməsi. Zərflərin dərəcələri. Zərfin mənə növləri. Tərzi-hərəkət, zaman, yer, miqdar zərfləri və s. Zərfin morfoloji xüsusiyyətləri. Türk dillərində zərfin quruluşca növləri. Sadə, düzəltmə, mürəkkəb zərflər. Zərfin sintaktik xüsusiyyətləri.

**Köməkçi nitq hissələri.** Əsas nitq hissələrindən köməkçi nitq hissələrinə keçid prosesi. Türk dillərində köməkçi nitq hissələrinin təşəkkül prosesi. Qoşma, bağlayıcı, ədat, modal sözlər. Köməkçi

nitq hissələrini əsas nitq hissələrindən fərqləndirən əlamətlər. Köməkçi nitq hissələrinin quruluşu. Köməkçi nitq hissələrinin leksik-semantik əlamətləri. Türkologiyada köməkçi nitq hissələrinin tərkibinə hansı kateqoriyaların daxil olması məsələsi.

**Qoşma.** Türk dillərinin qrammatik quruluşunda qoşmaların yeri. Qoşmaların keçdiyi tarixi inkişaf yolu. Əsl qoşmalar və onların müasir türk dillərində işlənmə tezliyi. Qoşmalar leksik-qrammatik kateqoriya kimi. Qoşmaların məna qrupları. Qoşmaların hallarla işlənməsi məsələsi.

Türkoloji ədəbiyyatda qoşmaların bölgüsü məsələsi: 1. Sabit qoşmalar, 2. Müxtəlif nitq hissələrindən təcrid olunan qoşmalar.

Köməkçi adlar.

**Bağlayıcı.** Türk dillərində bağlayıcılar köməkçi nitq hissəsi kimi. Bağlayıcıların spesifik leksik-qrammatik xüsusiyyətləri. Türk sistemli dillərdə bağlayıcıların meydana çıxma səbəbləri. Bağlayıcıların quruluşca növləri. M. Kazım bəyin təsnifi. Türkologiyada bağlayıcıların quruluşca qruplaşdırılması zamanı yaranan fikir ayrılığı və mübahisələr.

Bağlayıcıların məna qrupları. Tabesiz bağlayıcılar və onların məna növləri. Tabeli bağlayıcılar və onların məna növləri.

Xalis bağlayıcılar və bağlayıcı sözlər.

Qədim türk yazılı abidələrinə nisbətən müasir türk dillərində bağlayıcıların çoxluğu. Türk dillərində bağlayıcıların inkişaf xətti. 1. Türk dillərinin öz daxili imkanları vasitəsilə bağlayıcıların yaranması, 2. Ərəb-fars dillərindən hazır şəkildə bağlayıcıların alınması.

**Ədat.** Müasir türk dillərində ədatın spesifik xüsusiyyətləri. Ədatların cümlədəki mövqeyi. Türkoloji ədəbiyyatda ədatların məna növləri və onların sayının müəyyənlişməsi. Türkologiyada ədatların fonetik tərkibi və leksik-qrammatik məzmunu baxımından qruplaşması. Xalis ədatlar və modal ədatlar. Xalis ədatların qədimliyi. Müasir dilimiz üçün arxaikləşmiş bəzi ədatların digər müasir türk dillərində işləkliyi. Türk dillərində ədat və modal sözlərin müqayisəsi və fərqləndirici xüsusiyyətləri.

**Modal sözlər.** Müasir türk dillərində modal sözlər və spesifik xüsusiyyətləri. Dilçilikdə modallıq kateqoriyası və modallığı meydana çıxaran vasitələr. Türkologiyada modal sözlər məsələsi. Digər nitq hissələrindən təcrid olunan modal sözlər. Modal sözlərin cümlədə daşdığı sintaktik vəzifə. Türkologiyada semantik cəhətdən modal sözlərin növləri və bununla bağlı türkoloqların fikir müxtəlifliyi. Modal sözlərin qrammatik omonimliyi. Modal sözlər və ara sözlərin fərqi məsələsi. Dilimizdə modal sözlər kimi çıxış edən bəzi sözlərin digər türk dillərində müstəqil nitq hissəsi kimi fərqləndirilməsi.

**Nida.** Türkologiyada nida xüsusi nitq hissəsi kimi. Türk dillərində nidaların fonetik tərkibcə müxtəlifliyi. Nidaların əks etdiriyi məna çalarlıqları, üslubi işlənmə məqamları. Türk dillərində nidaların mənşəyi. Xalis türk mənşəli nidalar. Alınma nidalar.

**Təqlidi sözlər.** Mimemlər. Leksik-semantik əlamətlərinə görə təqlidi sözlərin qrupları: a) Səs təqlidi sözlər, b) Obraz təqlidi sözlər. Təqlidi sözlərin quruluşca növləri. Təqlidi sözlərin iştirakı ilə əmələ gələn ad və fellər.

## TÜRK DİLLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ SİNTAKSİSİ

Sintaktik vahidlərin tarixi aspektdə öyrənilmə metodları haqqında. Türk dillərində sintaktik əlaqələrin 3 əsas tipi. 1. Uzlaşma əlaqəsi, 2. İdarə əlaqəsi, 3. Yanaşma əlaqəsi.

Türk dillərində söz birləşmələri və onların inkişaf tarixi.

Türk dillərində ismi birləşmələr, feli birləşmələr və zərf birləşmələri .

İsmi birləşmələrin növləri:

1. Təyini söz birləşmələri.
2. Təyini söz birləşmələrinə daxil olmayan ismi birləşmələr.

I növ təyini söz birləşmələri. Oğuz qrupu türk dillərində I növ təyini söz birləşmələrinin məna əlaqələri.

II növ təyini söz birləşmələri.

III növ təyini söz birləşmələri.

Türk dillərində izafət anlayışı, onun növləri. Təyini söz birləşmələri ilə izafətin türk dillərində qarşılaşdırılması.

### **Türk dillərində sadə cümlə sintaksisi.**

Cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növləri: nəqli, sual, əmr, nida cümlələri.

Cümlənin quruluşu haqqında. Türk dillərində sadə cümlənin quruluşunun müqayisəli-tarixi analizi. Cümlənin səciyyəvi əlamətləri. Bitmiş fikir ifadə etməsi, predikativlik, intonasiya, modallıq.

Türk dillərində cümlənin baş üzvləri. Türk dillərində cümlə üzvlərinin müxtəlif terminlərlə adlandırılması. Cümlə üzvlərinin ifadə imkanları. Mübtəda və onun ifadə vasitələri. Xəbər və onun əsas ifadə vasitələri. Baş üzvlərin quruluşu. Feli xəbər və ismi xəbər. Mübtəda ilə xəbərin şəxsə və kəmiyyətə görə uzlaşması.

Türk dillərində cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri. Tamamlıq. Tamamlığın quruluşu və ifadə vasitələri. Vasitəli və vasitəsiz tamamlıqlar. Müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik bildirən vasitəsiz tamamlıqlar. Təyin. Quruluşu və ifadə vasitələri. Zərflik. Zərfliyin məna növləri. Tərzi-hərəkət, zaman, yer, səbəb, məqsəd, kəmiyyət, şərt, qarşılaşdırma zərflikləri. Quruluşu. İfadə vasitələri. Vasitəli tamamlıqlarla yer, səbəb, məqsəd zərfliklərinin fərqləndirilməsi.

Türk dillərində baş üzvlərin iştirakına görə sadə cümlənin növləri: təktərkibli və cüttərkibli cümlələr. Təktərkibli cümlənin növləri: ümumi şəxslə cümlə, qeyri-müəyyən şəxslə cümlə, şəxssiz cümlə, adlıq cümlə. Müxtəsər və geniş cümlələr, bütöv və yarımçıq cümlələr.

Türk dillərində cümlə üzvlərinin sırası. Bəzi türk dillərində (qaqauz) cümlə üzvlərinin sırasına flektiv dillərin təsiri.

**Türk dillərində mürəkkəb cümlə sintaksisi.** Türkologiyada mürəkkəb cümlənin tədqiqi tarixi. Mürəkkəb cümlənin növləri.

Tabesiz mürəkkəb cümlələr. Bağlayıcısız tabesiz mürəkkəb cümlələr. Tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələrini

əlaqələndirən bağlayıcılar. Bağlayıcılı tabesiz mürəkkəb cümlələr. Tabesiz mürəkkəb cümlələrin tərkib hissələri arasında məna əlaqələri.

Tabeli mürəkkəb cümlələr. Baş və budaq cümlə. Budaq cümlə anlayışı. Budaq cümləni baş cümləyə bağlayan vasitələr.

Qarışıq tipli mürəkkəb cümlələr. Qarışıq tipli tabesiz mürəkkəb cümlələr. Qarışıq tipli tabeli mürəkkəb cümlələr.

**Mürəkkəb sintaktik bütövlər** və onların tədqiqi. Türkoloji dilçilikdə mürəkkəb sintaktik bütövlərin öyrənilməsi.

## ƏDƏBİYYAT

### **Azərbaycan dilində**

Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı, Maarif, 1998, 281 s.

Axundov A. A. Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi. Bakı, 1973.

Axundov A.A. Felin zamanları. Bakı, ADU nəşri, 1961, 137 s.

Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər (Dərs vəsaiti). Bakı, Mütərcim, 2012, 608 s.

Cəfərov N. Türkologiya tarixinə ümumi bir baxış. Bakı, 2000.

Fəxrəddinqızı G. Türk dillərində zaman kateqoriyası. Bakı, "Nurlan", 264 s.

Hacıyev T.İ. Türk dillərində sözün morfoloji inkişafı. "Türk dillərinin leksik-morfoloji quruluşu" məcmuəsi. Bakı, 1981.

Hacıyev T.İ. Azərbaycan dilində qeyri-oğuz elementləri. "Türk dillərinin quruluşu və tarixi" məcmuəsi. Bakı, 1983.

Hüseynzadə Ç. Azərbaycan dilində morfoloji norma. Bakı, Nurlan, 2004, 280 s.

Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, Maarif, 1983, 319 s.

İslamov M.İ. Türk dillərində əvəzliliklər. Bakı, Elm, 1986, 204 s.

Mirzəliyeva M.M. Məna növ şəkilçili bəzi fellərin etimoloji təhlili./Türk dillərinin tarixi-müqayisəli leksikologiyası məsələləri. I cild. Bakı, Kitab aləmi, 2004, s. 172-181.

Müasir Azərbaycan dili. II cild. Bakı, "Elm" nəşriyyatı, 1980, 510 s.

Qıpçaq M. Kəmiyyət kateqoriyasının dildə ifadəsi. Bakı, Elm, 2000. 453 s.

Dəmirçizadə Ə. Müasir Azərbaycan dili (fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya), Bakı, 1972.

Kazımov Q. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. Bakı, 2000.

Oğuz qrupu türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. II hissə. Morfologiya. Bakı, 1986.

Oğuz qrupu türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. III hissə. Sintaksis. Bakı, BSU nəşriyyatı, 2002, 192 s.

Orucova Ş. Türk dillərində xitab. Bakı, Nurlan, 2007, 200 s.

Serebrennikov B.A., Hacıyeva N.Z. Türk dillərinin müqayisəli tarixi qrammatikası. Bakı, Səda nəşriyyatı, 2002, 380 s.

Seyidov Y.M. Azərbaycan dilinin qrammatikası (morfologiya). Bakı, 2000.

Türk dillərinin tarixi-müqayisəli leksikologiyası məsələləri. Qarluq qrupu türk dillərinin leksikası. II cild. Bakı, Nurlan, 2008, 368 s.

Vəliyev İ.D. Azərbaycan yazılı abidələrinin dilində keçmiş zamanın ifadə formaları. Bakı, Elm və təhsil, 2009, 213 s.

Zeynalov F. Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. I. Bakı, ADU nəşriyyatı, 1974.

Zeynalov F. Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası. II. Bakı, ADU nəşriyyatı, 1975, 130 s.

Zeynalov F. Türkologiyanın əsasları. Bakı, Maarif, 1981, 347 s.

Zeynalov F. Türk dillərində nitq hissələrinin ənənəvi bölgüsü. Bakı, 1957.

Türk dillərinin tarixi-müqayisəli leksikologiyası məsələləri. II cild. Bakı, Nurlan, 2008, 366 s.

Yusifov M.İ. Oğuz qrupu türk dillərinin müqayisəli fonetikasi. Bakı, Elm, 1984, 152 s.

### **Rus dilində**

Баскаков Н.А. Историко-типологическая морфология тюркских языков. Москва, «Наука», 1979, 274 с.

Грамматика современного башкирского литературного языка. Москва, «Наука», 1981, 494 с.

Грамматика туркменского языка. Ашхабад, “Ылым”, 1970, 503 с.

Грамматика тюркских языков. Москва, АН СССР Ин-т Языкознания, 1988, 560 с.

Грамматика хакасского языка. Москва, «Наука», 1975, 418 с.

Дмитриев Н.К. Грамматика кумыкского языка. М.-Л., Изд. АН СССР, 1940, 205 с.

Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков, (фонетика). I. Москва, 1955.

Исхаков Ф.Г., Пальмбах А.А. Грамматика тувинского языка. Фонетика и морфология. Москва, ИВЛ, 1961, 471 с.

Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. М.-Л., Изд. АН СССР, 1956, 569 с.

Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. М.-Л., Изд. АН СССР, 1960, 446 с.

Мешадиева А.Э. Формальное описание закона гармонии в тюркских языках. Элм, 2004, 240 с.

Мусаев К.М. Краткий грамматический очерк караимского языка. Москва, «Наука», 1977, 100 с.

Мусаев К.М. Лексика тюркских языков в сравнительном освещении. Москва, 1975.

Наджип Э.Н. Современный уйгурский язык. Москва, ИВЛ, 1960, 133 с.

Покровская Л.А. Грамматика гагаузского языка. Фонетика и морфология. Москва, «Наука», 1964, 297 с.



Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков (фонетика). Москва, 1984.

Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков (морфология). Москва, 1988.

Щербак А.М. Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков (глагол). Ленинград, «Наука», 1981, 182 с.

Юлдашев А.А. Аналитические формы глагола в тюркских языках. Москва, «Наука», 1965, 271 с.

### **Türk dilində**

Banguoğlu T. Türkçenin Grameri. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007, 628 s.

Ergin M. Türk dil bilgisi. Sofya, “Narodna prosveta”, 1967, 386 s.

Gencan T.N. Dilbilgisi. İstanbul, 1975.

Hatiboğlu V. Türkçenin sözdizimi. Ankara, 1972.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri. Fiil. Basit çekim. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006, 802 s.

Öner M. Bugünkü Kıpçak Türkçesi. Ankara. Türk Dili Kurumu Yayınları, 1998, 270 s.